

Brørup i vikingetid og middelalder set i et arkæologisk perspektiv

Af Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen

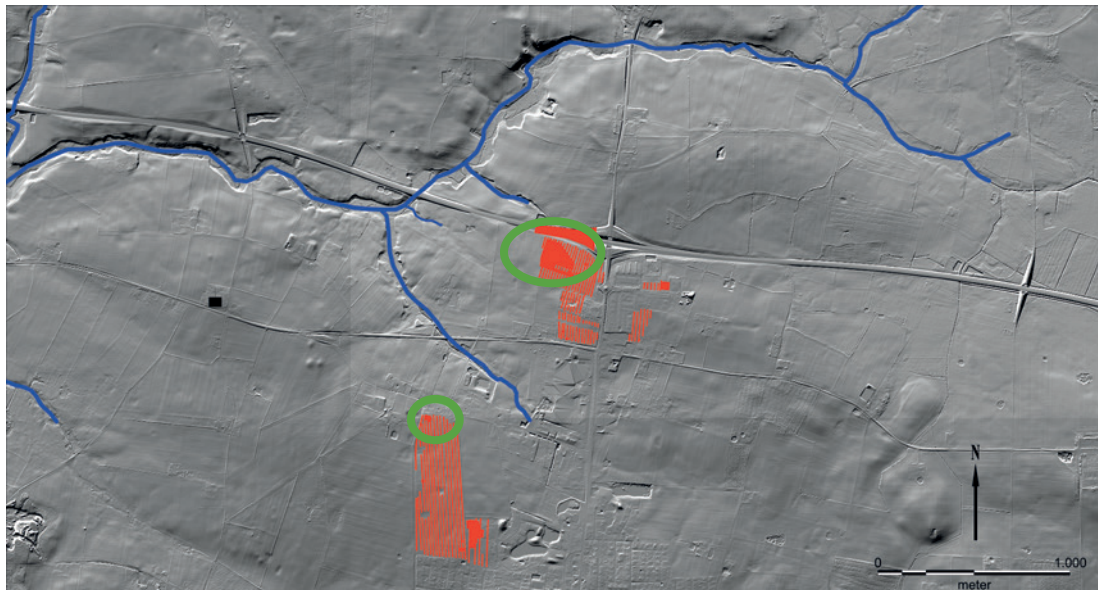
Brørups nyere tids historie er velbeskrevet i August F. Schmidts ambitiøse værk *Brørup Sogns Historie*, som udkom i 1949. De ældre tider på egnen er derimod stort set ubeskrevne. Således kendte vi indtil 2015 kun til Brørups middelalder via to kildetyper, hvor den ene er mindre informativ. Selve bygningen, Brørup gammel kirke er den visuelt bedste, berettende faktor, mens de skriftlige, middelalderlige kilder kun kan fortælle en smule. Således omtales Brørup i brevbogen for Ribe Domkapitel – Ribe Oldemoder – ved midten af 1300-tallet. Her nævnes det kort, at kirken svarede 4 skilling sølv i skat, men ikke mere end det.

I 2015 blev den begrænsede viden om Brørups tidlige historie dog udvidet, da Vejen Kommune ønskede at lave endnu en boligudstyknings ved Søparken i den vestlige del af Brørup. Baseret på en udgravning fra 2006 på nabojordene mod øst var forventningen, at man ville finde huse og gruber fra slutningen af bondestenalderen og den tidligste bronzealder (ca. 2500-1500 f.Kr.). Men her blev der kun fundet en enkelt hustomt fra den forventede periode. Derimod kom der som en overraskelse talrige stolpehuller fra middelalderen. De første levn fra Brørups ældste tid var fundet. Der var dog ikke tale om en egentlig by, men derimod om flere gårde, der muligvis var dele af en mindre landsby.

Mens kilderne til forståelsen af Brørups middelalder er begrænsede, så var de indtil 2017 ikke-eksisterende for vikingetiden (ca. 800-1050 e.Kr.). Ingen udgravninger havde før afsløret spor efter den periode, og fra landskabet i Brørups omegn kendes ingen fortidsminder, der kan knyttes til Danmarks vikingetid. Brørups fysiske udseende i byens ældste etableringstid har derfor været lidt af en gåde i den arkæologiske og historiske forskning.

I 2017 skulle Vejen Kommune udstykke et større areal syd for E20-motorvejen i forbindelse med etableringen af et større industriområde. Da man anlagde selve motorvejen i løbet af 1992-1993 havde arkæologerne fra Sønderskov under ledelse af Per Ole Rindel fundet flere affaldshuller fra århundrederne op til vor tidsregnings begyndelse lige nord for udgravningsarealet. Derfor forventede vi at finde rester efter de boliger, der havde huset de bønder, som havde deponeret affaldet. Sådanne mindre langhustomter blev fundet og udgravet, men der blev også afdækket tre gårde fra vikingetidens slutning og den tidligste middelalder (900- og 1000-tallet).

Ud fra de to nye udgravninger, detektorfundne genstande¹ og selve middelalderkirken vil vi forsøge at redegøre for dele af Brørups tidligste faser. Det er dog stadig et

Reliefkort over landskabet omkring Brørup. Med blåt er Holsted Å og dens forgreninger angivet. Med rødt er de arkæologisk undersøgte arealer markeret. Den nordlige grønne cirkel markerer Stensvanggård, og den sydlige viser Tuesbøl. Brørup gammel kirke ses mod vest som en sort firkant.

Grafik: Museet på Sønderkov.

fragmentarisk billede, vi har af landsbyens tidligste historie, for meget mangler endnu at blive fundet og udgravet. Der er derfor tale om en foreløbig præsentation af et materiale, som forhåbentligt vokser de kommende år. Arkæologisk set er det ældste Brørup enormt interessant.

Landskabet omkring Brørup

For at begribe, hvorfor jorderne omkring det nuværende Brørup har været beboet siden jægerstenalderens Maglemosekultur (ca. 9000-6400 f.Kr.), må man forstå selve landskabet. Det danner de fysiske rammer for bosætningen og forklarer, hvorfor befolkningen har valgt at bosætte sig i ét

givent område frem for et andet. Undergrundsforholdene, nærheden til vand og transportruter har blandt andet været afgørende for denne beslutning. Når man betragter landskabet omkring Brørup, forstår man udmærket, hvorfor de i oldtiden valgte at rydde skov og etablere små bondesamfund og senere landsbyer netop dér, hvor Brørup har udviklet sig som stationsby siden slutningen af 1800-tallet.

Området ved Brørup ligger på den sydlige halvdel af Holsted Bakkeø, der blev dannet under forrige istid (den såkaldte Saaleglaciertid). De to nyudgravede bebyggelser ligger begge på lokale plateauer i forbindelse med højdedrag, der gradvist falder

mod vest og nord. For begge pladser gælder desuden, at de ligger nær Holsted Å mod nordvest og tæt ved mindre vandløb i vest og nord. Undergrunden varierer meget på arealerne, men det er tydeligt, at man bevidst undgik de arealer, hvor undergrunden består af ler, grus og sten, da man opførte husene i vikingetid og middelalder. De veldrænedede jorder var tydeligt favoriseret.

Brørups vikingetid

Fra Brørups nærområder er bondestenalderen veldokumenteret både i form af fredede og nedpløjede fortidsminder samt med de udgravede levn og talrige løsfundne flintgenstande. Fra bronzealderens århundreder kendes flere gravhøje og enkelte affaldsgruber. I den ældre del af jernalderen, fra århundrederne frem mod Kristi fødsel, begynder bebyggelsen arkæologisk set at blive mere tydelig. Således har vi kendskab til en lille potentiel landsby, måske endda med tilhørende gravplads, samt spor efter håndværk. Den yngre jernalder derimod er kun sporadisk kendt, men måske er egnens indbyggere flyttet over på Gjerndrup-siden af Holsted Å i et par hundrede år, for dér er den yngre jernalder velkendt i form af indhegnede gårde.

I vikingetiden bliver Brørup-egnen atter beboet. I hvert fald på de arealer, der støder op mod E20-motorvejen på Stensvanggårds matrikler. På en sandtunge ned af det skrånende plateau, hvor der var let adgang til Holsted Å, som ledte fra indlandet ud mod handelsbyen Ribe, blev vikingetidens huse placeret. Gårdene ligger på meget sandet undergrund, og de dateres til 900- og

1000-årene. Tidspunktet, hvor danskerne kristnedes, og hvor kongedømme og rige blev etableret.

Vikingetidens huse og gårde kendes i form af stolpehuller, som afslører hustomternes typer og dimensioner. Begge dele er vigtige aspekter for tidsbestemmelsen af konstruktionerne. Det umiddelbart ældste vikingetidshus på Stensvanggård skal dateres til 900-tallet og formentligt den sidste halvdel af århundredet. Huset er dateret ved de kraftigt buede vægge og den tredelte rumopdeling. Typemæssigt er vi meget tæt på de huse, der stod i landets Trelleborge, hvoraf nogle i hvert fald blev bygget omkring 980. Herved nærmer vi os en idé om huse-nes udseende. Tagryggen har, ligesom væggene, været buet, og den har måske været beklædt med træspåner, for sådanne kendes fra Hvidding-udgravningerne nær Ribe, selvom andre tagbeklædningsformer også

Dronefoto visende en del af udgravningen ved Stensvanggård og feltets placering op af motorvej E20. Fotoet er taget fra vest, og i baggrunden ses dele af Brørups nordligste industri kvarter.

Foto: Esben Schlosser Mauritsen, ARKVest.

Dronefoto af vikingetidshuset til højre og det yngre hus til venstre. Hustomterne er tydeliggjorte med hjælp fra skrålås og skyggerne i de udgravede stolpehuller. Bemærk de buede vægge på vikingetidshuset.

Foto: Esben Schlosser Mauritsen, ARKVest.

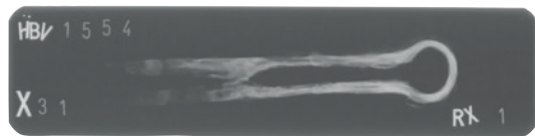
er mulige. Vi kan med sikkerhed sige, at der har været indgange i husets gavle, og i begge ender har der været et mindre rum, som hver udgjorde godt 1/5 af husets samlede længde på ca. 22 meter. Husets centrale rum har været stort, for det er knap 14 meter langt og omtrent 9 meter bredt på det bredeste sted. Typemæssigt kaldes huse af denne type for salshuse, og konstruktionsmæssigt er hustypen et let genkendeligt udviklingstrin i tilstræbelserne efter stolpe-

frie rum. En udvikling som for landbebyggelsen var tilendebragt i 1100-tallet.

Ved udgravningen af hustomtens stolpehuller blev der ikke fundet genstande, som kunne berette om livet i huset eller på gården. Men heldigvis blev der udgravet et nærliggende grubehus, som var væsentligt mere informativt. Grubehuse er nedgravede hytter, hvis opfyldningsmateriale som regel bidrager med gode og berettende genstandsfund. De tolkes gerne som hånd-

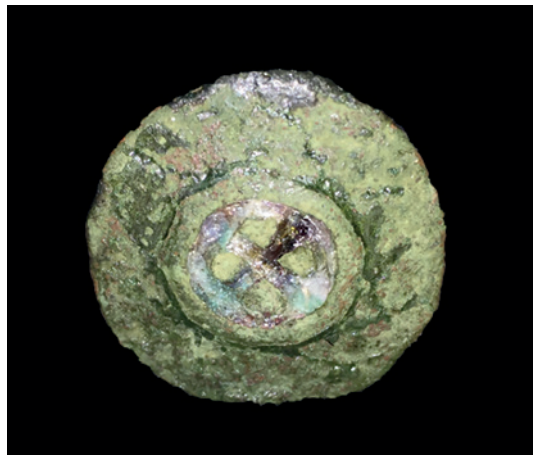
værkshytter, på grund af genstandene, de ofte rummer. Faktisk blev der udgravet tre grubehuse ved udgravningen i 2017, og det er stort set umuligt at fastslå hvilke grubehuse, der hørte til hvilke bolighuse, men for beretningen her er tilhørsforholdene ikke så relevante, da alle grubehuse viser spor efter samme håndværk; nemlig tekstilproduktion. Genstandsfund i form af vævevægte afslørede dette, og faktisk er denne fundkategori blandt dem, som er mest hyppige i danske grubehuse. Det er ikke muligt at afgøre præcist, hvilke slags tekstiler der blev vævet på opstadvævene i de små grubehuse, men fundet af en bøjlesaks i en affaldsgrube antyder, at der nok har været brugt uld til vævningen på stedet. Sakse af denne type i den størrelse er tidligere forbundet med klipning af får. Interessant nok blev der også fundet en lille blytenvægt med detektor ved udgravningen. Den antyder, at man havde spundet fine tråde på lokaliteten.

I et af de to andre grubehuse blev der fundet en lang og velbevaret slibesten af importeret norsk skifersten. Her får man indtryk af Brørup-vikingerens kontakter til det øvrige Skandinavien. Flere genstandsfund var importerede. Gårdens beboere var således langt fra isolerede og fremmede for

Røntgenfoto af den fundne bøjlesaks. Formen er endnu tydelig.

Foto: Konserveringscenter Vest, Ølgod.

Fiblen med korsmotiv, som blev fundet med detektor i mulden, før selve udgravningen blev iværksat.

Foto: Bente Grundvad for Museet på Sønderkov.

nye indslag. Foruden den norske slibesten er der også fundet rester af rhinsk basalt i grubehusene. Der er tale om små fragmenter, men de viser, at man brugte tidstypiske kværnsten fra Rhinegnene syd for Danmark. Endelig blev der fundet potteskår af den såkaldte Østersøkeramik eller en lokal kopi af denne type keramik. Fundet viser, at man i Brørup havde kendskab til og sandsynligvis kontakt med de egne af Baltikum, der producerede keramik af denne type.

Et sidste fund, som formodentligt er produceret i enten det nuværende Frankrig eller i England, blev også fundet med detektor; nemlig en bronzefibel, hvorpå en korsform var dannet med emalje eller glas. Faktisk er denne fibel umiddelbart én af kun tre i Syddanmark. Én af de to andre blev fundet ved udgravningen af en stormandsgård nær Kalvslund Kirke vest for Ribe. En

fibel er et smykke, der har form som en sikkerhedsnål, og fund som dette fortæller om et mere personnært aspekt af vikingetidens liv på pladsen nord for Brørup. Smykket blev sandsynligvis båret af en kvinde, som brugte smykket til at lukke en halslukning i sin særk. Smykket kan muligvis endda også fortælle noget om brugerens tro, hvilket korsformen giver en ide om. Hun var måske en af de første kristne på Brørup-egnen.

Brørup i middelalderen

Livet på gården nord for Brørup fortsatte

helt op til slutningen af vikingetiden og tilsyneladende lidt ind i den tidligste del af middelalderen. Vikingetidshuset med de buede vægge blev skiftet ud med en ny hustype – dette skete enten to gange, eller også blev der anlagt endnu en gård på pladsen, så der stod to samtidige gårde. De nye typer huse havde mere rette vægge, og noget tyder på, at de tilmed havde dobbelte vægge. Langhusene var meget store med dimensioner op til 37x10 meter, hvilket vil sige ca. 370 m² under tag. Tømmermængden, som blev anvendt i husbyggeriet, må have været betydelig.

*Rekonstrueret tværsnit af et grubehus med opstadvæv og ildsted. Spor efter vævning blev fundet i form af de lervævevægte, der hænger nederst i trenden på væven.
Tegning: Svend Aage Knudsen, Museet på Sønderkov.*

Landsbyen Tvesbøl på Original 1-kortene set i forhold til arealet, hvor det middelalderlige Tvesbøl blev fundet i 2015. Med blå markeringer ses hundredvis af stolpehuller tilhørende landsbyens stolpebyggede huse. Grafik: Museet på Sønderkov.

Som det var tilfældet med vikingetidshuset, blev der stort set ikke fundet genstande ved udgravningen af hustomten, og der kan derfor ikke berettes meget om livets gang i husenes rum. Men i tilknytning til begge hustomter blev der udgravet et grubehus, som sandsynligvis havde samme funktion som den ældste variant, dvs. håndværk, hvoraf en del var knyttet til tekstilproduktion. De importerede fund, som blev beskrevet

ovenfor, kan også dateres til den ældste middelalder, og de kan derfor også beskrive livet i denne periode.

I denne lidt yngre del lader det desuden til, at man i landbruget fik behov for en ny bygningstype; nemlig mindre tagdækkede stolpebygninger. Vi kender ikke den nøjagtige funktion af husene, men der er udtaget jordprøver fra alle de udgravede stolpehuller, så forhåbentligt vil analyserne af disse

give flere informationer. Indtil videre virker det rimeligt at antage, at de mindre hustomter fungerede som økonomibygninger, hvor de blev anvendt til opbevaring af forråd, redskaber eller husdyr.

Af ukendte årsager lader det til, at areaerne nord for Brørup forlades inden år 1100. Måske var jorden udpint, eller også søgte man fællesskabet i en landsby. Uanset svaret, så kan vi se arkæologisk, at der opstår en bebyggelse ved Tuesbølgård lige nordvest for Søparken i det nuværende Brørup. Der har Museet på Sønderskov fundet stolpehuller og brønde tilhørende den landsby, som i historiske kilder og på det historiske kortmateriale kendes som Tuesbøl, og som gav navn til et ejerlav.

Lokaliteten ved Tuesbøl er aldrig blevet fuldt udgravet, og vi kender derfor kun levnene fra den forundersøgelse, der er udført på stedet – men den er heldigvis informativ. Vi kan se, at der ligger en kompleks, flerfaset bebyggelse derude, og det lykkedes at udskille enkelte, velbevarede hustomter. Trods manglende genstandsfund kunne det via husets karakter afgøres, at nogle af bebyggelsens faser stammer fra 1100-1200-tallet – altså tiden lige efter, at pladsen mod nord blev forladt.

Den mest tydelige hustomt ved Tuesbøl var et stolpebygget hus med bulvægge. Det vil sige vægge bestående af vandrette planer sat mellem jordgravede stolpehuller, som arkæologisk viser væggenes forløb. Huset var en smule mindre end de ovenfor beskrevne, men størrelsen svarer meget godt til den samtidige landbebyggelse i Danmark, og tomten målte således omkring 20x7-8 meter. Den varierende breddeangi-

velse skyldes, at der på husets sydlige langside kunne udskilles et såkaldt udskud, hvilket er en type tilbygning til hustomter fra den ældre middelalder.

I alt blev der fundet tre brønde lige syd for det middelalderlige langhus. Fra én af brøndene kunne der reddes et stykke dårligt bevaret egetømmer, som blev sendt til dendrokronologisk analyse ved trædateringslaboratoriet Wormianum i Højbjerg. Fem måneder efter forundersøgelsens afslutning, i august 2015 forelå dateringsresultatet, og det kunne fastslås, at træets fældningsår er 1202 ± 10 år. Dermed kan gårdsanlægget med sikkerhed henvises til sen ældre middelalder.

Brørup gammel kirke

Årringsdateringen er interessant, for med den kan det bevises, at Tuesbøl eksisterede, da man byggede Brørup gammel kirke i sten kun 1,2 km mod nordvest. Den kirke, der ses ensomt liggende derude i dag nord for Esbjergvej og oven for Holsted Å, er resultatet af mange ombygninger og tilføjelser.

*Brørup gammel kirke, som den tager sig ud i 2017.
Foto: Museet på Sønderskov.*

Grundformen er romansk, og stilmæssigt er kirken derfor sandsynligvis fra 1200-årene. I "Danmarks Kirker" som udgives af Nationalmuseet, kan den samlede, udførlige kirkebeskrivelse læses, men for den middelalderlige del er det interessant, at den romanske granitkvaderkirke stod, mens Tuesbøl opstod. Mindst lige så bemærkelsesværdigt er det, at udgravninger gennemført i 1950'erne af Knud Høgsbro Østergaard dokumenterede, at der på byggestedet for kirken tidligere havde stået stolpefunderede bygninger – muligvis ældre kirkefaser. De ældre faser kunne ikke præcist dateres, ligesom konstruktionernes udseende er uklare. Efterhånden er stenkirken blevet ombygget. De første ændringer blev allerede gennemført i middelalderen, hvor koret blev omgjort væsentligt. Blandt andet blev der fjernet en apsis, hvorved den samlede allerhelligste del af kirken blev gjort mærkbart mindre. Årsagen til ændringen kendes dog ikke.

Fra kirkens indre kendes også interiør, som stammer fra den ældste del af stenkirkens brugstid. Således findes der endnu synlige, men tilmurede, romanske rundbuede vinduespartier og en døbefont, der stadig anvendes.

Forventningerne

Med udgravningsresultaterne fra hhv. 2015 og 2017 er sløret løftet for forståelsen af en landsbys tidligste udvikling. Den viden i sig selv er interessant for den nationale forskning i det emne. Men fortællingen om Brørups første faser er mindst lige så interessant, når man kobler beretningen på den velbeskrevne yngre tids historie. Samlet er der efterhånden dannet en dyb forståelse

for Brørups udvikling fra landbosamfund til stationsby.

Den viden kan dog underbygges stort ved fremtidige udgravninger. Med en smule dygtighed bør det være muligt at udrede mere om kirkens placering i landskabet. Især detektorarkæologien vil være værdifuld i denne undersøgelse. Lad os se, hvad fremtiden bringer.

Noter

1 Ved udgravningen af Stensvangård i 2017 fik Museet på Sønderkov kyndig hjælp af et hold amatørarkæologer udstyret med metaldetektorer. Holdet bestod af Jens Lau, Bent Hansen, Poul Nørgaard Pedersen, Marie Aagaard Larsen, Kristen Nedergaard Dreijøe, Vera Gejl, Karen Thygesen og Thomas Nichols.

Litteratur

Danmarks Kirker, Ribe Amt, bind 27, s. 2705-2734. Nationalmuseet. København.

Schmidt, August F.: Brørup Sogns Historie. Brørup 1949. Østergaard, Knud Høgsbro 1962. Arkæologiske undersøgelser i Brørup Kirke 1953-54 og maj 1962. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1961, s. 1-36.

Martin Egelund Poulsen, født 1975, mag.art. i forhistorisk arkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Forsker primært i bondestenalder og ældre bronzealder baseret på udgravninger udført af Museet på Sønderkov.

Lars Grundvad, født 1983, cand.mag. i middelalder- og renæssancearkæologi, museumsinspektør ved Museet på Sønderkov. Forsker primært i bondestenalder og vikingetid baseret på udgravninger udført af Museet på Sønderkov.